DRAUGO ŠEŠTADIENINIS PRIEDAS

2020 LAPKRIČIO 7 D. NR. 40 (133)

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

Dievas ir laisvė

Besklaidydama jau gerokai suplonėjusį nuplėšiamąjį šių metų kalendorių, viename iš lapkričio mėnesio lapelių netikėtai radau itin aktualią kunigo Stasio Ylos mintį, kuri skambėjo šitaip: „Laisvės vardu – ne paslaptis – dangstosi ir kolektyvinė prievarta, ir asmeninė savivalė".

Ką čia bepridursi – ir istorija, ir šiandieninės aktualijos šią mintį ne tik paliudija, bet ir įtvirtina kaip nesikeičiančią aksiomą. Ir neretai priverčia pamąstyti, ką gi iš tiesų reiškia sąvoka „laisvė": ar visišką jokių *tabu* nepaisymą (taigi ne laisvą, o palaidą elgesį), ar elgimąsi pagal tam tikras taisykles (kai aiškiai suformuluotos leistino – neleistino elgesio – mąstymo ribos), ar tik iliuziją, chimerą, Platono olos atspindį, apie kurią kalbama iš inercijos ar iš intelektualinės tuštybės.

Prisiminiau tokį graudžiai juokingą atsitikimą iš bohemiškų jaunystės laikų. Garsiojoje rašytojų kavinėje „Suokalbis", gal kokiais 1995–1996 metais, prie parimusio ant staliuko Juozo Erlicko priėjo tūlas lankytojas su puodeliu kavos ir mandagiai pasiteiravo: „Ar galima?" Pavargęs Juozas pakėlė galvą ir niūriai atsakė: „Jeigu Dievo nėra, viskas galima".

Ką toliau darė lankytojas, istorija nutyli. Bet ne tai svarbu. Šiuo atveju svarbiausias tas juokinga, net šiek tiek absurdiška šviesa blykstelėjęs žodis „galima."

Iš tiesų – jeigu Dievo nėra, Dekalogas neturi reikšmės. Nežudyk, nevok, nemeluok, negeisk svetimo, neturėk kitų dievų – argi tai nėra nepakeičiama, nepalengvinama, nepritaikoma maloniam, neįpareigojančiam, hedonistiškam gyvenimo būdui? Visi „ne" ne taip jau sunkiai gali pavirsti „taip". Ir tai gali būti pavadinta Laisve. Elgiuosi kaip noriu. Kaip liepia mano šėlstanti jaunystė ir siaučiančios hormonų audros. Maištauju prieš tai, kas man trukdo tai daryti. Elgiuosi su savo kūnu taip, kaip kūno juslės ir pojūčiai liepia. Netgi jei tai veda į savinaiką. Juk aš esu laisvas save naikinti, argi ne taip? Kokia gi būtų Laisvė be šito?..

Ir jeigu tik atsiranda koks nors tegu ir mažas „negalima", jis iš karto kėsinasi į mano nevaržomą Laisvę. Laisvę, kuri prijaučia nedideliems ir nelabai reikšmingiems įsipareigojimams (pavyzdžiui, paaukoti kokį eurą labdarai ar sudalyvauti protesto akcijoje prieš kažką), kuri minta įkvepiančiomis kalbomis apie vargingą šiuolaikinių nuskriaustųjų ir pažemintųjų (socialinių, rasinių, politinių grupių etc.) padėtį, kuri maloni bendraminčiams ar žmonėms, kurie linkę „teisingai" persiauklėti... Bet ši Laisvė nepakanti kitaip mąstančiam ir kitaip besielgiančiam, ir ypač nepakanti tiems suvaržymams, kurie riboja jos hedonistinį *ego* ir tuos malonius įsikalbėtus (ar įkalbėtus, infiltruotus) ideologinius pasaulio tvarkos modelius. Juk aš esu laisvas!.. AŠ!.. Ir kas man darbo kiti?.. Juolab kažkokie atsilikę, praeities idėjomis svaičiojantys ir pažangos nesuprantantys idiotai!..

Vis prisimenu pavargusį Juozą ir liūdną jo atsakymą: „Jeigu Dievo nėra..."

Ar tik kartais negyvename laikais, kai mus stengiamasi įtikinti, kad Jo tikrai nėra, o egzistuoja tik Laisvė?.. O tada juk tikrai viskas galima.

Renata Šerelytė

Eugene Delacroix.
Laisvė, vedanti liaudį į barikadas, 1830

***

Dabar naktis mums rodo savo galią:
Dienos – tiktai apirę pamatai.
O kažin kas mus į žvaigždynus kelia
Iš tos bedugnės, kur perdien kritai.

Ir savo trumpą žmogiškąjį kelią
Tarytumei iš bokšto pamatai.
Kas džiugina kasdien, kas širdį gelia –
Tėra prasmės tikrosios apmatai.

Prisimeni vėl kuklų savo būstą
Jaunystėje, kai antrąsyk gimei,
Supratęs aukštą sielos pašaukimą.

Taip. Laimi tas, kas duoda, ne kas ima.
Ne vien karaliui lenkiasi žemai –
Ir tam, kuris kovoj krauju paplūsta...

Jonas Strielkūnas

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2020 m. suteikė 10 000 Eur paramą šeštadieniniam „Draugo" priedui „Kultūra", projektui „Lietuvos kultūros sklaida ir kultūros paveldo išsaugojimas bei lietuvybės puoselėjimas pasaulyje"

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Dievas ir laisvė • **2-as psl. Virginija Babonaitė-Paplauskienė.** Gyvenimas nesibaigė duona ir rūbu... Henrikui Nagiui – 100 • **3-as psl. Henrikas Nagys.** Trys eilėraščiai • **4-as psl. Astrida Petraitytė.** Kuršių nerija: praeities vaizdiniai • **6-as psl. Leonas Peleckis-Kaktavičius.** Liūnė Sutema – ne mažiau slėpininga, nei jos poezija (2) • **7-as psl. Ieva Marija Mendeikaitė.** Botsvana – Afrikos deimantas • **8-as psl. Kultūros kronika**

Kitame numeryje: Kuršių nerijai skirta tarptautinė konferencija • Julius Keleras. Mirtis ir poezija

Redaguoja **Renata Šerelytė renata.serelyte@gmail.com** • Maketuoja **Jonas Kuprys**

Gyvenimas nesibaigė duona ir rūbu...

Virginija Babonaitė-Paplauskienė

Norėčiau prisijaukinti sakalą/ Raibą poetų paukštį,/ Kad plūktą molio aslą,/ Atsiminimų gadynėj/ Papuoštų plačių sparnų šešėliais...

H. Nagys, „Svajonė"

Šiais metais Lietuvoje plačiai minimos poeto, vertėjo, literatūros kritiko, humanitarinių mokslų daktaro Henriko Nagio (1920–1996) 100-osios gimimo metinės. Renginiai, konferencijos ir parodos, skirtos poetui, vyko Vilniuje, Mažeikiuose ir Kaune. Pastarajame mieste, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, saugomas turtingas archyvinis rinkinys, kuri pradėjo formuoti pats poetas, o vėliau medžiagą iš Kanados atvežė jo žmona Birutė Vaitkūnaitė, vėliau siuntė jųdviejų sūnus Gintaras. Nuo vasaros iki pat Naujųjų metų muziejuje veiks poetui skirta paroda: „Riteris, romantikas, paukščio žvilgsniu matavęs ir karpęs pasaulį...". Šie literatūros kritiko Rimvydo Šilbajorio žodžiai taikliai nusakė H. Nagio esmę. Jis buvo vienas iš tų Nepriklausomos kartos augintinių, įrodžiusių, kad „gyvenimas nesibaigė vien duona ir rūbu..."

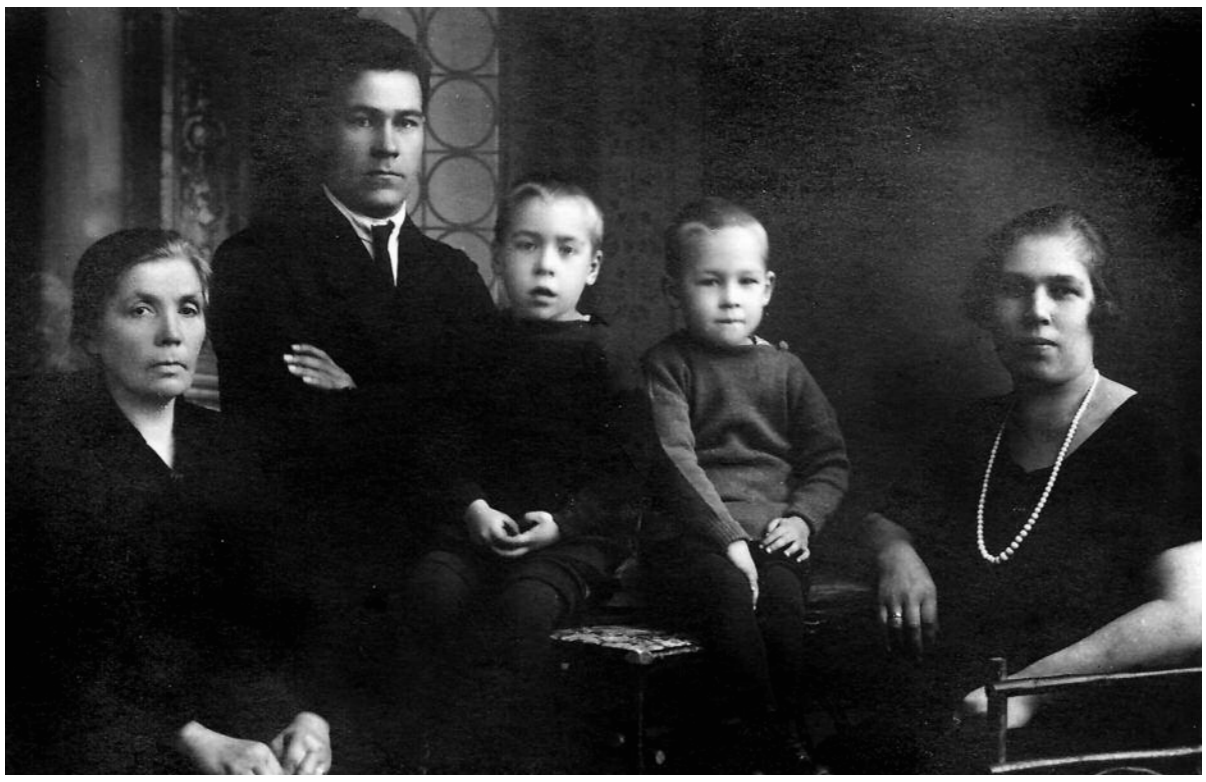

Emilija Peters su Antanina ir Augustinu Nagiais ir dvyniai Henriku ir Martynu.

Parodoje per unikalią archyvinę medžiagą -nuotraukas, dokumentus, rankraščius, laiškus, knygas – apžvelgtas rašytojo gyvenimo ir kūrybos kelias. Išskirtinėje vietoje eksponuojami unikalūs leidiniai – almanachas „Pirmieji žingsniai", antologija „Žemė", modernus žurnalas „Literatūros lankai", ženklinantis H. Nagio kūrybos raidą. 1939 metais jaunas poetas, kaip ir Vytautas Mačernis, debiutavo almanache „Pirmieji žingsniai"; antras jo kūrybos svarus ženklas – žemininkų antologija „Žemė", kurioje skelbiama jaunosios kartos - Kazio Bradūno, Alfonso Nykos-Niliūno, Juozo Kėkšto, V. Mačernio ir H. Nagio - moderni kūryba. Juozas Girnius antologijos įvade rašė: „šios poezijos centre stovi metafizinė žmogaus likimo problema. Įaugęs joje žmogus į žemę ir tuo pačiu suaugęs su visa tėvų istorija... tai žmogaus prasmės žemėje poezija..." Trečias reikšmingas ženklas – kultūros ir meno žurnalas „Literatūros lankai", leistas tų pačių žemininkų ir jų kūrybos nuostatoms pritariančių literatų.

H. Nagio kūrybiniame aruode – šešios poezijos knygos; jis išvertė R. M. Rilkės „Sakmę apie korneto Kristupo Rilkės meilę ir mirtį", meniškai T. Valiaus apipavidalintą išleido Čikagoje; sukūrė kantatą „Kryžių ir rūpintojėlių Lietuva" (muziką parašė A. Stankevičius). Debiutavo 1946 m. Vokietijoje, Insbruke, rotoprintu atspausdinta knyga „Eilėraščiai", pelniusia leidyklos „Patria" premiją. Po metų Freiburge pasirodė antrasis poezijos rinkinys „Lapkričio naktys". Kanadoje ir Amerikoje išėjo „Saulės laikrodžiai" (1952), „Mėlynas sniegas" (1960), „Broliai balti aitvarai" (1969; LRD premija), „Prisijaukinsiu sakalą" (1978; Vinco Krėvės premija). Lietuvoje išleistos rinktinės „Grįžulas" (1990; Jotvingių premija) ir „Sakalų valanda" (1996; jau po poeto mirties). Parodoje galite pamatyti ne tik visas knygas, bet ir rankraštinius sąsiuvinius. Smalsiam lankytojui, besidominančiam literatūra, ypač maga išvysti rašytojo juodraštinius sąsiuvinius, kūrybinius rankraščius, užrašus. Trokštama prisiliesti širdimi ir akimis, pajusti, kaip buvo kurta, rašyta, kaip buvo ieškoti taiklūs, esminiai žodžiai.

Parodoje eksponuojama gausi rankraštinė medžiaga. Nagio kūrybiniai sąsiuviniai sunkiai šifruojami, kai kur tekstas beveik neįskaitomai užtušuotas. Poetas atsiminimuose paliudija: „rašau labai braukydamas, todėl mano juodraščiai yra daugiaaukščiai ir sunkiai iššifruojami. Paprastai eiles kelis kartus perrašinėju, kartais mašinėle, kad įsigyčiau atstumo." Kada ir kur H. Nagys pajuto žodžio galią – muzikalumą ir vaizdingumą, kas įskiepijo meilę literatūrai, kas įdiegė grožio sampratą? Praskleidę archyvinę medžiagą, pervertę nemažą pluoštą biografinio lygmens tekstų – dienoraščius, atsiminimus, epistolinį palikimą – rasime atsakymus į daugelį iškylančių klausymų...

Su žmona Birute Vaitkūnaite. Kanada, 1950 m.

Veronikos ir Augustino Nagių šeima padovanojo Lietuvai du talentingus menininkus – poetus Henriką ir Zinaidą Verą (Liūnę Sutemą). Gimę Mažeikiuose, gyveno daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių (tėvas, geležinkelio tarnautojas, buvo kilnojamas iš vieno miesto į kitą). Vaikai noriai praleisdavo vasaras Tėvo tėviškėje – Buknaičių kaime, kuris buvo ir liko jų išsvajota žemė. Šeimoje buvo kalba-

Sėdi iš k.: H. Nagys, A. Nyka-Niliūnas, M. Katiliškis. Stovi J. Kaupas. Freiburgas, 1948 m.

Nukelta į 3 psl.

Dailės muziejaus atidarymas PLC Lemonte: Vaclovas Kleiza, Henrikas Nagys ir Dalia Šlenienė

Atkelta iš 2 psl.

ma trimis kalboms – visos gimtosios... Lietuvių, vokiečių išmoko iš tėvo ir senelės Emilijos Peters; latvių iš mamos – Antaninos Grundmanis, o žemaičių šnekta bendravo su tėvo seserimi Morta Buknaičiuose. H. Nagys per savo šeimos moteris susipažino su Rilkes, Goethes, Schillerio kūryba, kurią originalo kalba skaitė ir mintinai deklamuodavo senelė Emilija. H. Nagys su broliu dvyniu Martynu mokėsi daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių, sėkmingai baigė Kėdainių gimnaziją.

Jo literatūros mokytojas Viktoras Katilius bei Kėdainių gimnazijos direktorius, rašytojas Juozas Paukštelis džiaugėsi auklėtiniu. Jaunuolio būta gabaus: „Dar šešiolikmetis susipažinau su tuo metų mažai kam žinomais vokiečių ir austrų poetais Rainer Marija Rilke, Hugo von Hofmannsthalis, Richard Dehmelis, Stefanas George, Gergas Traklis ir kt.”– rašė atsiminimuose. Septyniolikmetis jaunuolis pradėjo spausdinti originalią kūrybą ir vertimus iš vokiečių bei latvių kalbų nepriklausomos Lietuvos spaudoje – „Ateityje”, „Mokslo dienose”, „Židinyje”, „Naujojoje Romuvoje”, almanachuose „Pirmieji žingsniai”, „Varpai”. Istorinių pervartų išvakarėse baigęs Kėdainių gimnaziją, matė, kaip persekiojama žodžio laisvė, todėl įstojo studijuoti architektūrą, tik vėliau pasitraukus Raudonajai armijai iš Lietuvos, perėjo į germanistikos, lietuvių kalbos ir literatūros studijas.

Žingeidžiam ir imliam studentui viskas buvo įdomu. Anuomet iš Paryžiaus, baigęs studijas, į VDU akademinį darbą įsiliejo filosofas Juozas Girnius, įsteigęs egzistencinės filosofijos seminarą. Šis seminaras atvėrė platesnes erdves: „privertė angažuotis ir gyvenime, ir poezijoje.” H. Nagys buvo aktyvus literatūros seminaro lankytojas ir dalyvis – skaitė savo kūrybą, klausėsi kitų pradedančiųjų rašytojų. Čia susibičiuliavo su Juliumi Kaupu, kuris studijavo mediciną ir kūrė pasakas. Jie abu klajodavo senamiesčio gatvėmis, Ąžuolyne, Laisvės alėjoje, kalbėjo apie būties problemas, ištikimybę, draugystę. H. Nagys, pamėgęs Alain Fournier knygą „Didysis Molnas” ir Selmos Lagerlof „Sagą apie Gestą Berlingą”, siekė tokios ištikimos draugystės, kuri buvo aprašyta knygose.

Artima dvasinė bendrystė užsimezgė ir su seserimi Zina. Jis patardavo jai ką skaityti, veždavosi į Kauną, kartu lankė muziejus. H. Nagys buvo literatūros vakarų, vykusių tiek universitete, tiek kitur, dalyvis. Atmintin įstrigo renginiai, vykę Vilniuje. Į tuos vakarus buvo nusivežęs ir savo seserį Ziną. Poetas dienoraštyje rašė: „Tuose vakaruose buvo ir Vytautas Mačernis, ir Leonas Švedas, ir Bronius Krivickas, ir Mamertas Indriliūnas, ir Kazys Bradūnas, ir Eug. Matuzevičius. Buvo juose taip pat prof. Mykolaitis-Putinas, Faustas Kirša, Antanas Miškinis, B. Brazdžionis, S. Santvaras, J. Jankus, K. Inčiūra, P. Jurkus, P. Vaičiūnas ir dar keli. <...> Aš klausiausi visų jų žodžių – ir iš tų vakarų buvo aišku – jaunoji lyrikų karta buvo neabejotinai stipri, originali, nauja. Mūsų lyrikai negrėsė smukimas į menkavertį mėgdžiojimą.” (Iš H. Nagio *Dienoraščio*, 1945 m.). Nepriklausomoje Lietuvoje brendo gabūs literatai – H. Nagys stebino Vakarų Europos kultūros pažinimu, kalbų mokėjimu, kūrybos branda. Jis visa širdimi troško atsidėti literatūriniam kultūriniam darbui, laisvai nevaržomai kurti.

Tęsinys kitame numeryje

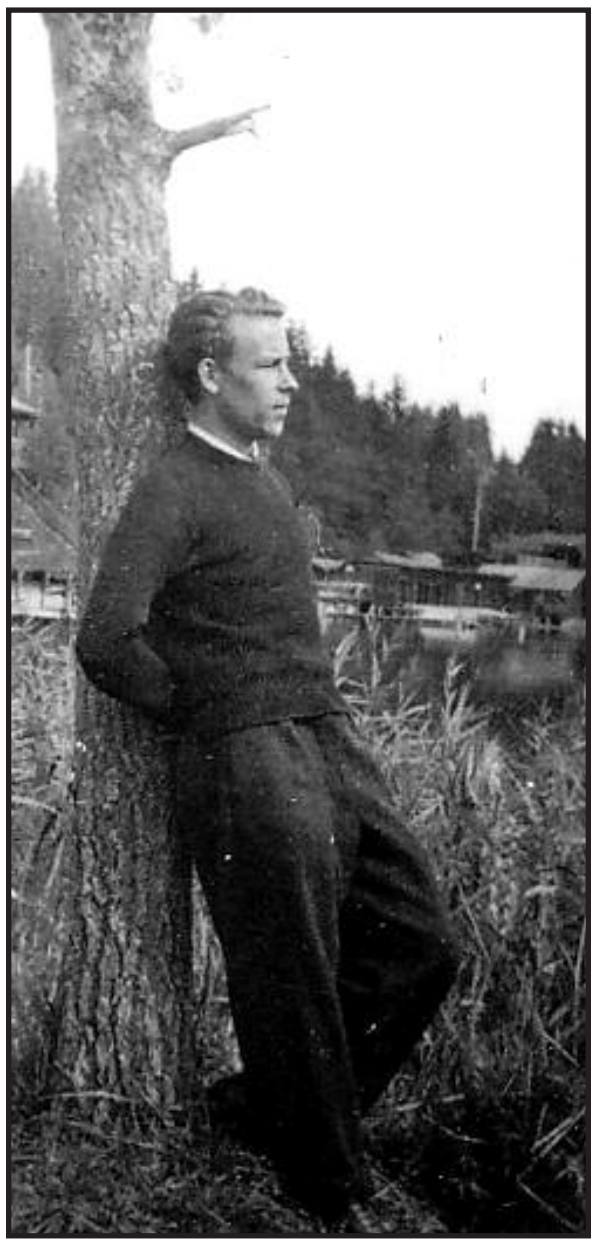

H. Nagys Vokietijoje

HENRIKAS NAGYS TRYS EILĖRAŠČIAI

ŠIAURĖ

Šiaurėje miega mano miškų medkirčiai
po pusnynų puriais patalais.
Pūgos ūbauja jiems lopšinę nakčia.

Šiaurėje miega mano marių žvejai
po skaidria kaip stiklas ledo pluta.
Plazda jiems akinanti burių drobė danguje.

Šiaurėje miega mano žemės artojai
po kietu kaip suomių titnagas gruodu.
Šnara kruša kaip grūdai pilami į aruodą.

Šiaurėj su savo svajonėm, žvaigždėm ir vėjais
miega mano seserys, broliai poetai.
Miega ir klausosi amžino žemės kraujo tekėjimo.

Šiaurėje miega visų eilėraščių žodžiai
ir pirmo pavasario potvynio laukia,
kad galėtų pabust ir pakilti.

RAUDA

Apkabinkime rankomis saulę –
teneateina žiema.
Teneateina naktis
Teneateina gruodu,
palaidojusi visą gentį
smėlio kalne.

Teneateina Arktikos sąsiaurio
amžinuoju ledu.
Teneužgriūva, kartu su Sibiro vėju,
tamsioji tyla.

Apkabinkime rankomis saulę,
apkabinkim saulėtekį,
tegul būna ir būna ir būna
diena, kartu su paukščiais.

SESUO

Tu taip arti, kad net skauda.
Ir vis tiek
vaikštau su savo svajonių
sakalu ant rankos
ir nepažįstu tavo
erškėčių žemės.
Kažkas nudažė
mudviem akis
ta pačia spalva.
Iš to paties molio išdegino
kermošinius švilpukus:
molines paukštes.
Tu padėjai savąjį ant ugniakuro:
vėjui švilpauti.
(Manąjį sudaužė piktas piemuo
Skuodo žvyrduobėj.)
Tu vis tebeieškai
niekieno žemėje,
skubėdama, nervingais pirštais,
paskutinės nuolaužos,
kuri užbaigtų ąsotį
ir vanduo su debesimis
rastų jame namus.
Vaikštom kartu,
taip arti, net skaudu,
ieškodami stebuklingo žodžio,
kuris padėtų mudviem išspręsti
molio ir paukščio mįslę.
O erškėčiai keroja tavo sode.
O sakalas mano dar neužgimęs

Kuršių nerija: praeities vaizdiniai ir vyksmai – ateities lūkesčiai ir grėsmės

Astrida Petraitytė

I. Knyga kaip Nidos dailininkų kolonijos projektas

Vasilijus Safronovas. *Migrantai ir pabėgėliai Kuršių nerijoje: mokslo studija.* – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018.

Vasilijus Safronovas. Migrants and Refugees on the Curonian Spit: A research study. – Translated from Lithuania by Hesi Group. Editet by Joseph Everatt. – Vilnius, 2019

Dar prieš pavasarinį karantiną šis leidinys pristatytas Vilniuje, kavinėje „Paviljonas"; dalyvavo ir jo autorius Safronovas, ir iniciatorė Rasa Antanavičiūtė (studiją „užsakiusi" kaip Nidos dailininkų kolonijos vadovė, pristatymo metu jau baigusi savo kadenciją). Tai, galima sakyti, dvigubos priklausomybės leidinys – titulinio lapo viršuje nuoroda: Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas (kuriame autorius darbuojasi).

Visi susirinkusieji „Paviljone" (kavinės paskirtį neretai suderinančiame su kultūros renginukais) leidinį gavo dovanų – mat jis kaip platesnio projekto dalis negali būti pardavinėjamas. Dovanai buvo skirtas ir angliškasis knygos variantas, tad vieną egzempliorių šios žinios skleidimui užsienyje paėmiau ir aš.

Gal ir natūralu (bet mane vis tokie prisipažinimai nustebina), kad renginyje Antanavičiūtė pirmiausia pasidžiaugė: knyga netikėtai ir naujai atvėrusi Kuršių nerijos istoriją jai pačiai, ko gero, taip patirsią visi skaitytojai – mat esame įpratę į Nidą, Juodkrantę ar Preilą žiūrėti tiesiog kurortininko žvilgsniu…

Ir lietuviškasis leidinys faktiškai, matyt, pasirodė 2019-aisiais - juk 2020-ųjų pradžioje jis pristatytas kaip naujiena.

Leidinį sudaro – be jį pradedančių *Padėkų* ir *Įvado* – trys skyriai. Pirmasis kiek netikėtai apima "Migracijas iki XX amžiaus vidurio" – taigi prie Rytprūsių (Prūsijos, galiausiai Vokietijos dalies) procesų tarsi jų nuoseklus tesinys jungiamas ir „Lietuvos laikotarpis". Bet šį skyrių autorius laiko įvadiniu – mat jo dėmesio centre pokario migraciniai procesai (iki 1961 m., esančių ir formalia riba – keturios didžiosios gyvenvietės sujungtos į Neringos miestą, administracinį centrą įkuriant Nidoje, jai „pavaldžios" liko Juodkrantė, Pervalka ir Preila). Trumpas „tikrasis" *Įvadas* pristato temos aktualumą užklupus „pabėgėlių krizei" ir pan.

V. Safronovo knygos iliustracija. A. Petraitytės nuotraukos

Iš pirmojo skyriaus sužinome to mažo, vandens apsupto žemės (smėlio) lopinėlio valstybinę priklausomybę (pradedant Vokiečių ordinu), net jo gamtinį kismą, neretai nulėmusį gyventojų „vidinę migraciją".

Kuršių nerija, kurios pietinė dalis po Antrojo pasaulinio karo priklauso Rusijai (Kaliningrado sričiai), oficialiai buvo perskirta jau 1920 m. – jos šiaurinę dalį su visu Klaipėdos kraštu atskyrus nuo Pirmąjį pasaulinį karą patyrusios Vokietijos (1923 m. Lietuva sėkmingai šį kraštą „atsikovojo"). Autorius pažymi, kad dabartinė nelengvai įveikiama (nepigios vizos į Kaliningrado sritį ir pan.) siena nerijoje yra naujas darinys, palyginus su kelių šimtmečių vientisumu, nebent gamtos stichijų sutrikdoma galimybe iš vieno jos krašto keliauti į kitą. „Ir net tarpukariu, kai Klaipėdos kraštas priklausė Lietuvai, keliautojai iš Karaliaučiaus ir kitų Rytų Prūsijos vietovių galėdavo nesunkiai patekti į Lietuvos pusėje likusią Nidą: už tam tikrą mokestį vizą buvo galima gauti tiesiog garlaivyje…" (p. 18).

Senbuvis nidiškis Mikas Engelynas (1882–1972)

Nerijos istorija ir jos procesai (t.p. migraciniai) ryškiai liudijami nuo XIII a. – Vokiečių ordinui įsitvirtinant prūsų žemėse, nerija atsidūrė tarp dviejų ordino pilių – Klaipėdos (Memelburg) ir Karaliaučiaus (Königsberg). „Kaip tik tuomet pusiasaliui buvo lemta tapti trumpiausiu ir saugiausiu sausumos keliu, per kurį iš Livonijos galvota susisiekti su likusia Europa" (p. 18). XVII a. kelias, vedęs tai pamariu, tai pajūriu, tapo oficialiu pašto keliu (XIX a. tokiam susisiekimui ėmė tarnauti Tilžės – Šiaulių kelias, ankstesnis liko labiau vietiniam nerijos gyventojų judėjimui). Nerijai tapus tranzito traktu, čia viena po kitos kūrėsi karčemos, pašto stotys. Pasak autoriaus, susiformavusi judėjimo šiaurės-pietų kryptis „yra viena priežasčių, lėmusių persikėlėlių iš Kuršo atsiradimą pusiasalyje" (p. 23). Būta kelių Kuršo valstiečių (ar žvejų) migracijos į neriją bangų. (Senieji Kuršių nerijos gyventojai paprastai vadinami kuršininkais, pažymint, kad jų daugumą sudarė atsikėlėliai iš dabartinės Latvijos). Greta jų, Vokiečių ordino laikais čia kūrėsi ir vokiečiakalbiai pareigūnai. Ordinui paskutinio magistro Albrechto valia tapus pasaulietine (bet liuteroniška) Prūsijos kunigaikštyste, vėliau ir karalyste, vokiečių valdininkai niekur nedingo. XVI a., pasak autoriaus, suintensyvėjo kontaktai tarp Prūsijos ir LDK, būtent tuo metu į neriją atsikraustė „lietuviakalbių iš vietovių kitapus marių" (p. 23); ir tai nebuvo vienkartinis procesas.

Ligų epidemijos (pvz., XVIII a. pradžioje – maro ir choleros) taip pat smarkiai įtakojo gyventojų sudėtį. Svarbus veiksnys, įtakojęs Kuršių nerijos migraciją – ypač vidinę – buvo gamtos „įgeidžiai". Kopų smėlis grasino, galiausiai ir užpustė ne vieną kaimą – laimei, tai nebuvo staigi galinga stichija, žmonės „perkeldavo" kaimą į saugesnę vietą ar pavieniui įsikurdavo kitose gyvenvietėse. Štai užpustytus Karvaičius, savo gimtinę, įamžino šio krašto žymiausias atstovas Karaliaučiaus profesorius Ludwigas Rhesa elegijoje „Nugrimzdęs kaimas". Tokio likimo sulaukė ir Nagliai, o jų „gyventojai įkūrė Pervalką, Preilą ir Purvynę" (p. 30), pastaroji dabar – Nidos dalis.

XIX a. imta kopas apželdinti, tai iš tiesų sulaikė smėlio pustymą. Tarp XIX a. antros pusės ir XX a. pradžios buvęs stabilumo laikotarpis.

Sekdami paskui persikeliančius gyventojus, sužinome ne vieną ne taip dažnai kituose dabartinės Lietuvos regionuose sutinkamą pavardę, tiek vokiškos, tiek kuršiškos, o gal ir lietuviškos kilmės (pastarąsias neretai „pridengia" vokiškas jų užrašymas): Detzkait, Kakies, Pippis, Sakuth, Gulbis, Jakait, Engelin, t.p. ir Radmacher, Foege ir pan.

XX a. karai jau ir pabėgėlių (dažniausiai laikinų) į neriją atbloškė, o ir patiems nerijos gyventojams teko sprukti nuo rusiškosios kariaunos. Pirmojo pasaulinio tragika, lyginant su Antrojo pasaulinio karo ir pokario padariniais, gali atrodyti menka. Taip, ir pabėgėlių iš ano kranto ir besitraukiančios vokiečių kariuomenės radosi, o laikiną revanšą pasiekę vokiečiai ir Prancūzijos karo belaisvių stovyklą įrengė, ir kitų šalių belaisvių šiek tiek atgabeno, bet karo audrai nuslinkus civilis gyvenimas tarsi galėjo grįžti į savo vėžes. Istorinių pakitimų būta reikšmingų, bet ir viso Klaipėdos krašto atskyrimas nuo Vokietijos, pavedant jį administruoti prancūzams, ir krašto prijungimas prie Lietuvos autonomijos teisėmis turbūt žvejų gyvenimo itin nepaveikė.

Antrajam pasauliniam karui baigiantis istorinis scenarijus iš pradžių atrodė panašus į ankstesnįjį – pabėgėlių srautas ne tik iš Klaipėdos krašto, bet ir iš visos Lietuvos, galiausiai ir besitraukianti vokiečių kariuomenė… „Lyginant su Pirmuoju pasauliniu karu, vis dėlto skirtumas buvo esminis: skirtingai nei prieš 30 metų, šįkart evakuacija įtraukė pačius Kuršių nerijos gyventojus" (p. 42).

Antrasis knygos skyrius – „Antrojo pasaulinio karo išblaškyti nerijos senbuviai" – atspindi Kuršių nerijos tragiką, per šimtmečius susiklosčiusio *modus vivendi* žlugimą. Išties karui baigiantis traukėsi dauguma vietinių – savo baimės genami ar dar vis galiojančios vokiečių valdžios evakuojami. Tad nemažai „senųjų" nerijos – kaip ir viso Klaipėdos krašto – gyventojų atsidūrė Vokietijos pabėgėlių stovyklose, turbūt geriau pasisekė patekusiems ne į sovietinę zoną (tapsiančią Vokietijos Demokratine Respublika).

Nukelta į 8 psl.

Knygos apie Nidą viršelis

Naujoji paroda pristato dviejų sostinių meninio gyvenimo spektrą

A. Vaškevičiaus nuotraukos

Meno pažinimo centre „Tartle" – malonūs atradimai

Algis Vaškevičius

Vilniaus Užupyje prieš dvejus metus duris atvėrusiame Lietuvos meno pažinimo centre „Tartle" veikia jau trečioji paroda „1918–1945 / Kaunas–Vilnius", kuri lankytojams pristato platų Kauno ir Vilniaus 1918–1940-ųjų bei Antrojo pasaulinio karo metų meninio gyvenimo spektrą. Lankytojai naujojoje parodoje gali pamatyti daugiau kaip šimtą įvairių tapybos, grafikos, skulptūros darbų, taip pat pristatoma to laikotarpio leidiniai, nuotraukos, baldai ir įvairūs kiti daiktai.

Parodos kuratorės Dovilė Barcytė ir Ieva Burbaitė teigia, kad laikotarpis tarp dviejų pasaulinių karų – vis dar populiari, tiek kultūros bei dailės istorikų, tiek publikos dėmesį traukianti tema. Visuomenės susidomėjimas ir noras gilintis į kultūrinį ir istorinį to meto kontekstą ne tik plečia akiratį, bet ir skatina pasididžiavimą valstybe, tačiau parodose Lietuvos ir Lenkijos XX a. pirmosios pusės dailė dažniausiai nepristatoma kartu, todėl prarandama galimybė įvertinti padėtį dviejuose svarbiuose meninio gyvenimo centruose – Kaune ir Vilniuje, diskutuoti apie meninės raiškos tendencijų ir kultūrinio gyvenimo skirtumus, buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės Vilniaus klausimo atgarsius dailėje.

Prieškario baldų meistro J. Prapuolenio baldų komplektas.

Šioje parodoje lankytojai gali pamatyti Lietuvos ir Lenkijos dailės klasikų Adomo Galdiko, Antano Gudaičio, Juozo Mikėno, Tymono Niesiolovskio, Petro Rimšos, Antano Samuolio, Stasio Ušinsko, Antano Žmuidzinavičiaus ir kitų kūrėjų darbus. Parodoje eksponuojami kūriniai, piešiniai, fotografijos bei spaudiniai iš „Tartle" kolekcijos leidžia plačiau aprėpti Kauno ir Vilniaus 1918–1945 metų kultūrinio bei socialinio konteksto ypatumus.

Pirmasis galerijos aukštas skirtas miestų įvaizdžiams, čia pristatomas sostinės ir Laikinosios sostinės fenomenas, įamžintas dailininkų ir fotografų kūriniuose: tautiškumu ir modernumu besiremiančių Lietuvos autorių formuotas Kauno paveikslas ir tradiciją pabrėžianti bei romantiškai į praeitį besigręžianti Vilniaus ikonografija, kurią plėtojo vietiniai menininkai. Kartu nevengiama ir kartais vis dar kontroversiškai vertinamos Vilniaus temos, kuri propagandinėje dailėje buvo vaizduojama ir rimtai, ir ironiškai.

Daug įdomių eksponatų galima rasti ir žemutinio aukšto salėse, kur pristatomas 1918–1945 m. Kauno ir Vilniaus meninis gyvenimas, ypač daug dėmesio skiriant Kauno meno mokyklai ir Stepono Batoro universiteto Dailės fakultetui – dviem institucijoms, formavusioms pagrindines tendencijas to meto dailės lauke.

„Eksponuojami kūriniai parodos lankytojams leidžia pamatyti skirtį tarp dviejų dailės tradicijų – meniniams ieškojimams atviresnės Kauno ir nuosaikesnės, į neoklasiką linkusios Vilniaus. Pristatomi tiek charakteringiausi tarpukario bei karo metų dailės klasikai priskiriami kūriniai, tiek netipiški pavyzdžiai, leidžiantys plačiau diskutuoti apie šio laikotarpio dailės įvairovę. Paroda kviečia kiek kitu aspektu pažvelgti ne tik į gana gerai pažįstamą laikinosios Lietuvos Respublikos sostinės Kauno meninio gyvenimo situaciją, bet ir geriau pažinti Antrosios Lenkijos Respublikos vaivadijos centro – Vilniaus – dailės kontekstą", – teigia parodos kuratorės.

Parodoje lankytojų dėmesį patraukia išeivijos dailininkų Kazio Varnelio, Viktoro Petravičiaus, Viktoro Vizgirdos, Adomo Galdiko, Jono Šileikos dailės darbai, čia galima pamatyti ir 1933 metais sukurtą Broniaus Pundziaus skulptūrinę kompoziciją „Darius ir Girėnas", Vlado Didžioko ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje nutapytą prezidento Antano Smetonos portretą bei net pasėdėti ant garsaus baldų meistro ir dizainerio Jono Prapuolenio sukurto baldų komplekto.

2018 metų rudenį Užupyje atidarytas meno pažinimo centras „Tartle", kuriame pristatomi unikalūs mūsų istorijos ir meno eksponatai lankytojams tampa maloniu atradimu, nes šioje privačioje galerijoje sukaupta daugybė įdomių, retų ir vertingų eksponatų. „Tartle" savo daugiau kaip 7 tūkstančių eksponatų kolekcijoje turi tokias vertybes kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valdovų privilegijas, rašytas ant pergamento, vieną pirmųjų lietuviškai spausdintų knygų – J. Bretkūno „Postilę" ar vieną rečiausių XVII a. meistrystės šedevrų – Jokūbo Gierkės laikrodį, taip pat čia sukaupta didžiausia paveikslų apie Vilnių kolekcija.

„Tartle" steigėjai yra viešoji įstaiga „Lietuvos dailės fondas" ir žinomas kolekcininkas Rolandas Valiūnas. Atidarant šį centrą R. Valiūnas yra teigęs, kad tik pradėjęs kolekcionuoti meno kūrinius jau žinojo, jog norės jais dalintis ir supažindinti visuomenę su kūriniais, kurie buvo grąžinti į Lietuvą. Vieną didžiausių privačių kolekcijų Lietuvoje jis kaupė beveik 20 metų ir dabar ji yra atvira visuomenei.

R. Valiūno sukauptos kolekcijos ir įkurto meno pažinimo centro tikslas buvo ir yra ne tik surinkti ir grąžinti į Lietuvą po pasaulį išbarstytą kultūrinį bei istorinį lituanistinį paveldą, bet svarbiausia – padaryti jį prieinamą visuomenei ir per tai supažindinti su šalies istorija. Centras unikalus tuo, kad su Lietuvos istorija supažindina per meno prizmę, gyvai apžiūrint originalius skirtingų laikotarpių meno kūrinius, kurių niekur kitur neįmanoma pamatyti.

Tarp tokių yra didžiausia privati Petro Rimšos medalių ir skulptūrų kolekcija, unikali liaudies meno kolekcija, vienintelė Lietuvoje tokios apimties LDK žemėlapių kolekcija, ypatingai reti Pranciškaus Smuglevičiaus Romoje išleisti albumai, beveik 2 tūkst. egzempliorių siekianti lituanistinių knygų kolekcija, įspūdingi Kazimiero Vilčinskio ir Napoleono Ordos grafikos rinkiniai, pilna 1918–1940 metų Lietuvos pašto ženklų kolekcija, Vilniaus meistrų sidabro dirbiniai ir daugelis kitų.

Dauguma kolekcijoje esančių kūrinių priklauso Lietuvos dailės aukso fondui ir papildo nacionalinius muziejų rinkinius, jie dažnai skolinami lituanistinio paveldo parodoms ir Lietuvoje, ir užsienyje. Jau pirmojoje „Tartle" parodoje „Žvilgsnis į Lietuvos dailės istoriją nuo Užupio" lankytojai buvo kviečiami pasižvalgyti po mūsų šalies dailės istorijos viršūnes. Antrojoje parodoje „Romantizmo amžius" buvo eksponuojama 112 darbų iš „Tarle" steigėjo, kolekcininko, advokato Rolando Valiūno sukauptų meno rinkinių, kurie leido per dailės istoriją geriau pažinti XIX amžių.

Pažinimo centro pavadinimui yra pasirinktas škotų kalbos žodis tartle, kuriuo apibūdinamas jausmas, kai neprisimename, kas tai, kur matyta, girdėta, iš kur žinoma, bet tikrai yra pažįstama. Lietuvos meno pažinimo centre „Tartle" taip pat yra kaupiami lituanistinės medalistikos, sidabro kalybos bei kitų artefaktų pavyzdžiai (Lietuvoje naudoti šarvai, ginklai, pinigai, papuošalai ir kt.). Visos pažinimo centro organizuojamos parodos bus lankomos mažomis grupėmis, tik su profesionaliu gidu – menotyrininku, todėl čia būtina išankstinė registracija.

Viešoji įstaiga „Lietuvos dailės fondas" yra sukaupęs Lietuvos visuomenei ir jos pažinimui ypač svarbią Lietuvos meno kūrinių kolekciją, kurios išskirtiniai bruožai yra orientacija tik į su Lietuvos istorija susijusius meno kūrinius, tematinis daugiaplaniškumas ir mastas. Šiuo metu kolekcijoje sukaupta apie tūkstantis tapybos darbų, per 360 skulptūrų, per 490 žemėlapių, per 1 100 istorinės grafikos darbų (seniausi rinkinyje esantys pavyzdžiai siekia XV amžių), per 2 tūkst. lituanistinių knygų ir kitų spaudinių, išleistų iki 1905 metų.

RAŠYTOJO UŽRAŠAI

Liūnė Sutema NE MAŽIAU SLĖPININGA, NEI JOS POEZIJA (2)

Leonas Peleckis-Kaktavičius

Pabaiga. Pradžia 2020 m. spalio 31 d. „Kultūroje"

Kiek besistengiau kuo daugiau sužinoti apie ją, mūsų šneka vis sukosi apie Marių, apie gražiausius jo būdo ir charakterio bruožus, apie be galo jautrų, tačiau tą savybę savotiškai nuo kitų slėpusį draugą, kurio dėka, tuo neabejoja, išėjo ir jos pirmoji knyga skambiu „Tebūnie tarytum pasakoj" (Čikaga, 1952) vardu. „Paskui savaime viskas kažkaip pradėjo riedėt..."

Toji viltis – tebūnie tarytum pasakoj – tuomet buvo taip arti: įsikūrus Chicagoje, netoli Michigano ežero. Nelengvą Mariaus darbą fabrike atpirkdavo vakarai, praleidžiami jaunatviškame literatūra ir menu gyvenančių žmonių būrelyje – būdavo ne tik dainų, bet ir eilių skaitymo, knygų, spektaklių aptarimo. Pasirodė tuomet ir „Užuovėja" – novelių rinkinys, antroji M. Katiliškio knyga, kurią jau iki gyvenimo pabaigos jis laikys geriausia. Tada gimė ir

Leonas Peleckis-Kaktavičius su sūnumi Mindaugu poetės Liūnės Sutemos draugėje. Čikaga, 1989 m. birželis. L. Peleckio-Kaktavičiaus asmeninio archyvo nuotraukos

apsisprendimas išsikelti iš didmiesčio ir priemiestyje statytis namus. Gimė ir sūnus Saulius – didžiausioji viltis ir lūkestis, tapusi rūpesčiu ir neviltimi: jau po poros metų buvo aišku, kad sūnaus protinis atsilikimas nepagydomas, kad, nors jis ir gražios fizinės išvaizdos, nors ir jo kalba aiški ir net kartais tiesiog stebėtina atmintis, protinis išsivystymas liks trejų metų vaiko lygio.

Tai daug ką pakeitė jų gyvenime, turėjo didelės įtakos viskam – Mariaus ir Zinos sveikatai, nuotaikai, jų tolesniam gyvenimui, o visų pirma – kūrybai.

Veltui mokė mane,
veltui pirštu vedžiojo Šventajam Rašte:
– Atsuki kitą veido pusę –
aš kitos neturiu, –

praėjus porai dešimtmečių, rašė Liūnė Sutema poemoje „Vendeta", skirtoje Mariui. Tai buvo jau kita poetė. Poetė, kurią subrandino nelemtoji gyvenimo pusė.

– Draugų aš vaikystėje niekada neturėjau. Žaisdavau viena, kalbėdavau už kitus. Turėjau daug įsivaizduojamų nematomų draugių ir draugų... – su Liūne Sutema grįžtame jos vaikystėn. Regis, draugų neturėjimas vaikystės jai nė kiek neapkartino, visam laikui liko gražiausiu jos gyvenimo tarpsniu. Draugus tuomet jai atstojo medžiai, upė, pieva. Visa laimė, kad tada Lietuvoje dar nebuvo mokytojų, visur kur pabrėžiančių kolektyviškumą, kolektyvą. Su Liūne Sutema spėjusiam gražiai susidraugauti mano sūnui Mindaugui savo kailiu teko patirti tokių kolektyviškai nusiteikusių pedagogų išsigimimą. Liūnei užklausus apie tai, sūnus tik keletu žodžių teprasitarė apie sovietinio rojaus išugdytą mokyklą, tačiau, mums paliekant Chicago, iš poetės atėjusiame laiškelyje buvo ir toks palinkėjimas: „Tegul visos gerosios laumės saugo ir globoja jį".

Pasidžiaugė Liūnė, kad ir į Lietuvą sugrįžta asmenybių laikai. Tačiau kaip paaiškinti seniai tėvynėje nebuvusiam, kad už laisvą Lietuvą net apsipučiusi ragina ir toji mokytoja, kuri ne taip seniai buvo pasiryžusi sudraskyti vaikus, iškėlusius lietuvišką vėliavą, kuriai svarbiausias žodis buvo kolektyvas.

Deja, ir Amerikoje gyvena ne vien šventieji ir pateptieji. O, kiek teko M. Katiliškiui pergyventi (o Liūnei, be abejo, tai kainavo dvigubai – kas, jei ne ji, sakys paguodos žodį), kol priėmė ir įvertino jo kūrybą taip, ko ji buvo verta!.. Buvo visko. O daugiausia – pavydo, nejautrumo. Poetė papasakojo romano „Miškais ateina ruduo" premijavimo istoriją. Nors vos pasirodžiusi knyga buvo labai entuziastingai sutikta, apie tai ir spaudoje nemažai rašyta, prestižinės Lietuvių rašytojų draugijos premijos ji negavo. Tiesa, buvo įvertinta kita – naujai įsteigta Lietuvių enciklopedijos premija, kuria pasirūpino Bostone susiorganizavusi rašytojų ir kultūrininkų grupė, tačiau autoriaus nuotaikos tai nepataisė. Dabar jau turbūt niekas neabejoja, kad, sąžiningai neįvertinus ir šiandien vieno iš stipriausių šiuolaikinės prozos kūrinių, buvo padaryta ne tik didelė skriauda M. Katiliškiui, bet ir Rašytojų draugijos orumui stipriai pakenkta. Beje, Marius po to iš draugijos išstojo.

Pripažinimas vis dėlto atėjo. Toji prestižinė premija buvo įteikta 1962-aisiais. Tačiau taip aukštai įvertintas novelių rinkinys „Šventadienis už miesto" – toli gražu ne pati stipriausia rašytojo knyga. Likimo ironija, ir tiek.

– Mariui šitie dalykai atnešė daug skausmo, – pasakojo Liūnė Sutema. – Tačiau šiaip jau, nors ir buvo be galo jautrus, stengdavosi šito neparodyti.

Ne sykį visus kitus rūpesčius papildydavo neretas Mariaus atleidimas iš darbo. Dirbo jis sunkiai – geležies apdirbimo įmonėje ir stovykloje, duobkasiu Tautinėse kapinėse. Nepadarė karjeros ir Liūnė, dirbusi net slauge ligoninėje. Gal teisingesnis būtų pasakymas: karjeros jie ir nebandė daryti. Netapo „tikrais amerikonais", kokius mes įpratę įsivaizduoti žmones, gyvenančius už Atlanto. O štai rašymas ir vienam, ir kitam atstojo visa tai, kas daugeliui čia, Amerikoje, buvo svarbiausia. Marius buvo ne iš tų, kurie rašo prie dailaus rašomojo stalo ar būtinai susisukę kojas į šiltą antklodę. Priešingai. Tuo pačiu metu jis dar turėdavo ką nors dirbti papildomai, krapštytis kieme, vaikščioti po namą, kiemą. Neretai rašė ant įvairiausių popieriaus skiaučių, atvirukų, net kitoje pažįstamų dailininkų dovanotų darbelių pusėje (porą tokių pavyzdžių Liūnė Sutema padovanojo šių užrašų autoriui). Liūnė visa tai vadino „nuotrupomis", na, o pats Marius – „palaidomis mintelėmis", kurias kartais panaudodavo, tačiau dažniausiai suplėšydavo arba sudegindavo (jei Liūnė jų nesurinkdavo ir nepasaugodavo, „kol prireiks").

Gal dėl to, kad šalia buvo tokia spalvinga asmenybė, kaip Marius, Liūnės kūryba neretai likdavo tarsi šešėlyje. Tačiau Marius, kaip rašytojas, jai, be abejo, turėjo didelės įtakos.

– Mes viskuo dalindavomės, – sakė Liūnė Sutema. – Visada perskaitydavau jam, ką parašydavau. Niekada manajai kūrybai jis nebuvo abejingas. O jei nutrūkdavo rašymas, taip yra pasitaikę ne kartą, Marius skatindavo dirbti. Jis tai mokėjo padaryti nepaprastai gražiai. Jei ne tas jo užsidegimas, jei ne Mariaus pastangos, kažin ar būtų tos penkios eilėraščių knygos.

O paskui prasidėjo ligos. 1971-aisiais pirmąsyk Marius atsigulė ligoninėn. Apskritai aštuntasis dešimtmetis paženklintas ligoninėm, kančiomis, operacijom. Net keturias jų teko iškęsti ir net abiejų kojų amputavimą viršum kelių. O ką reikėjo iškęsti Liūnei? Beje, ligų ir nevilties iškamuotas su ašaromis akyse Marius ne sykį skundėsi draugams, užtraukęs žmonai neišbrendamą vargą.

L. Sutema ir M. Katiliškis prie savo namo Lemonte. 1961 m.

Poetės užrašų knygelėje išliko tas baisias dienas primenantys įrašai:

1980 m. gruodžio 10 d. Marius: „Atrodo, jog nebus labai sunku numirti..." „Ką tu kalbi? – klausiu. „Na, porą kartų man atrodė, jog jau, jau baigta..."

1980.XII.11. Marius: „Aš kažkaip iki šiol neįsivaizdavau, kad esu rimtas ligonis... Jaučiuosi taip pavargęs ir nusiengęs. Žinai, tik norėčiau prieš išeinant į Anapus, dar sugrįžti į namus".

1980.XII.14. Marius prašo: „Tu pabūk su savim kokią valandžiukę", kai bandau jam sudėstyti pagalvius, kad būtų patogiau. Jis kanda savo pirštą. Klausiu: „Kodėl?" Jis: „Sesuo Anytė (kuri buvo jau mirusi) sakydavo, kad, jeigu kas skauda, tai įkąsk sau į pirštą ir mažiau skaudės..."

1980.XII.16. Marius: „Ar jau važiuojam? Aš laukiu, kada pradėsim važiuoti..." Klausiu: „Kur?" Marius: „Į Detroitą... Pagaliau, nežinau kur..." Tada jis ištiesia savo dešinę ranką, apkabina mane, šypsosi ir pabučiuoja tiesiai į lūpas, man pasilenkus, ir sako: „Gerai, kad atėjai taip anksti..."

Gruodžio 17-ąją, pusvalandį prieš vidudienį, M. Katiliškis išėjo Anapus. Tą sunkią valandą šalia poetės buvo duktė Agnė ir seserėčios.

Man pasirodė, kad poetė netiki, jog jau beveik visas dešimtmetis, kai nebėra Mariaus. Tvarkydama jo palikimą, užbaigtus ir nespėtus pabaigti kūrinius, iš naujo skaitydama „palaidas minteles" ar įsižiūrėdama į Mariaus piešinius (talentingas buvo piešėjas!), ji tarsi pasikalba su juo, pasisemia stiprybės, kaip tai darydavo tuomet, kai Marius buvo šalia. Liūnė Sutema džiaugiasi, kad Lietuvoje vis dažniau minimas M. Katiliškio vardas, kad spausdinama jo kūryba.

O juk reikėtų išleisti tėvynėje visą rašytojo palikimą. Tuo labiau kad jis nėra labai didelis.

Poetė įsitikinusi: jei būtų gyvas Marius, paklaustų: „Ką naujo parašei?" Sunku nuvilti savo brangiausią žmogų. Jos naujausias poezijos rinkinys turėtų vadintis „Graffiti".

1989 m. birželis-liepa

II

Liūnė Sutema nemėgsta rašyti laiškų. Kaip taisyklė, jie aplanko labai netikėtai, tada, kai tikrai šito nesitiki. Tačiau dėl šito būna dar mielesni.

Dažniausiai jie labai trumpi. Kartais – tarp eilučių pajunti – užrašyti nemigo naktį ar liūdesio akimirką. Kartais – po tik ką parašyto eilėraščio. Tokie – laimingiausi.

Būta ir dar didesnių atradimų: netikėtai atkeliavo į Šiaulius du niekur nespausdinti M. Katiliškio apsakymai.

Liūnė Sutema ne mažiau slėpininga, nei jos poezija.

1997 m. rugpjūtis

Nukelta į 7 psl.

AFRIKOS DEIMANTAS – BOTSVANA

Spalvingosios Botsvanos gyvenimo fragmentai

Ieva Marija Mendeikaitė

Nors dažnam keliautojui tokie žemynai kaip Afrika iki šiol sukelia vienokių ar kitokių jausmų, dažniausiai jie nebūna vien tik pozityvūs. Neretai toks keliautojas vengia rinktis kelionę į Afriką, savo pasirinkimą teisindamas baime, o tų baimių vis dar tebėra gausu. Dažniausiai iš tokio keliautojo, kalbant apie Afrikos žemyno valstybes, girdima tai, kad čia galima lengvai pasigauti daug įvairių ligų, tokių kaip maliarija, hepatitas, geltonasis drugys, o keliaujant Afrikoje dėl savo odos spalvos dažnai būsi „balta varna". Tokie įsitikinimai, nors iš dalies pagrįsti, nėra visiškai teisūs, o rodo klaidingą požiūrį į žemyną ar jo valstybę, kurios tiesiog nepažįsti.

Nors Afrikoje tokios ligos kaip maliarija, geltonasis drugys ir hepatitas yra aptinkamos, tai dar nereiškia, kad visur keliaudamas jomis užsikrėsi. Todėl prieš keliaujant yra labai svarbu žinoti, į kokią Afrikos valstybę keliauji. Dauguma ligų, tokiomis kaip hepatitas, užsikrečiama dalinantis maistu, geriant nešvarų vandenį ar kontakto metu su kito žmogaus kūno skysčiais, tačiau tokių kontaktų neturint susirgti hepatitu nebus įmanoma. Todėl visi keliaujantys Afrikoje raginami atsinešti savo vandens, kurį galima nusipirkti beveik visuose Afrikos prekybos centruose, toks vanduo – švarus ir patikimas gėrimui, prausimuisi. Kalbant apie tokias ligas kaip maliarija, geltonasis drugys svarbu atsiminti, kad jos yra dažnos šiaurinėje, centrinėje ir vakarinėje Afrikos žemyno dalyse, šiomis ligomis beveik neįmanoma susirgti leidžiant laiką Pietų ir Rytų Afrikoje, o net ir susirgus yra vaistų, po kurių kurso visiškai išgyjama. Svarbu atsiminti, kad maliarija pačiame Afrikos žemyne nužudo tik pačius silpniausius gyventojus – vaikus iki penkerių metų ir tuos, kurie turi labai silpną imunitetą ar negali įpirkti vaistų. Vis dėlto jeigu baimė tebėra stipri, prieš keliaujant nuo ligų visuomet galima pasiskiepyti. Tačiau svarbu paminėti, kad kartais baimė ir nepatikrinta informacija gali užgožti norą keliauti, tačiau kelionė į Afriką neturėtų būti praleista dėl pernelyg išaugusios ir nepagrįstos baimės.

Štai kad ir kalbant apie Botsvaną – Afrikos deimantą (perkeltine ir tiesiogine to žodžio prasme). Kelionė į ją kiekvienam būtų nepakartojama patirtis. Botsvana – šalis Pietų Afrikos centre. Teritorija yra maždaug trikampė – apie 600 mylių (965 km) iš šiaurės į pietus ir 600 mylių iš rytų į vakarus, o jos rytinė pusė sudaro aštrų tašką. Botsvanos pasienyje yra daugybė laukinių gyvūnų, įskaitant daugybę žinduolių, paukščių, roplių, varliagyvių ir žuvų rūšių. Iki nepriklausomybės 1966 m. Botsvana buvo Didžiosios Britanijos protektoratas, žinomas kaip Bechuanaland. Tai buvo viena iš skurdžiausių ir mažiausiai išsivysčiusių valstybių pasaulyje. Šalis pavadinta pagal dominuojančią etninę grupę „Tswana" (senesnių variantų ortografijoje „Bechuana"). Kai atgavo savo nepriklausomybę, Botsvanos Respublika įgijo tarptautinį statusą kaip taiki ir vis labiau klestinti demokratinė valstybė. Ji yra Jungtinių Tautų, Sandraugos, Afrikos Sąjungos (AS) ir Pietų Afrikos plėtros bendrijos (PAVB) narė. SADC sekretoriatas yra įsikūręs Botsvanos sostinėje Gaboronėje.

Metinis klimatas svyruoja nuo kelių mėnesių sauso vidutinio klimato orų žiemą iki drėgno subtropinio oro, kuriame vasarą vyrauja sausesni karšti orai. Vasarą, trunkančią nuo spalio iki kovo, šilčiausiuose šalies kraštuose temperatūra pakyla iki maždaug 93 ° F (34 ° C) šiaurėje ir pietvakariuose. Žiemą, kuri tęsiasi nuo balandžio iki rugsėjo, naktį dažnai būna šalnos, o dieną kai kuriose aukšto lygio vietose temperatūra gali nukristi iki nulio. Vasarą skelbia vėjuotas sezonas – maždaug nuo rugpjūčio pabaigos iki spalio pradžios vėjai, nešantys dulkes iš Kalahario. Vidutinis metinis kritulių kiekis, kurį sukelia vėjai iš Indijos vandenyno, vidutiniškai 18 colių (460 mm), t. y., diapazonas nuo 25 colių (635 mm) šiaurės rytuose iki mažiau nei 5 colių (127 mm) kraštutiniuose pietvakariuose. Lietūs beveik visiškai apsiriboja vasaros lietumis nuo gruodžio iki kovo, kurie taip pat žymi arimo ir sodinimo sezoną. Ciklinės sausros, kurios dažnai tęsiasi iki penkerių ar šešerių metų per du dešimtmečius, gali apriboti arba sunaikinti derlių ir sumažinti gyvulių bandą.

Gyvūnų rūšių kiekis Botsvanoje – labai gausus ir įvairus. Šalyje yra apie 150 žinduolių rūšių. Nuo 30 šikšnosparnių ir 27 graužikų rūšių iki daugiau nei 30 stambių žinduolių rūšių. Paukščių gausu, šalyje gyvena daugiau nei 460 rūšių. Botsvana turi labai daug roplių ir varliagyvių, iš kurių išsamiai aprašyta daugiau nei 200 rūšių. Pagrindinės šiaurės upių žuvys yra tilapija (afrikinis karšis), šamas ir tigras, garsėjantis žiauriu pasipriešinimu, gaudant valais. Botsvanoje taip pat yra keli nacionaliniai parkai ir žvėrių draustiniai, įskaitant Centrinį Kalahario draustinį – didžiausią rezervatą šalyje, kuriame gyvena tokie gyvūnai kaip liūtai, juodagalviai šakalai, drambliai, lapės, stručiai, šaltiniai ir zebrai. Minėtinas Chobe nacionalinis parkas, „Makgadikgadi Pans" draustinis ir Kgalagadi Transfrontier parkas, saugoma teritorija, kurią kartu valdo Botsvana ir Pietų Afrika. Maždaug pusė šalies gyventojų yra krikščionys, daugiausia nepriklausomi krikščionys, kai kurie – protestantai. Kai kurie laikosi tradicinių įsitikinimų kaip savo pagrindinės religinės orientacijos.

Kolonijinės epochos metu krikščionybę įvedė misionieriai iš pietų, tokie kaip David Livingstone, ir XIX a. pabaigoje ji buvo įtvirtinta kaip oficiali aštuonių Tsvanos valstybių religija. Kai kurios vietinės religinės ir medicininės praktikos, ypač pagarba protėviams patriarchams, buvo įsisavintos populiariuose krikščionių įsitikinimuose. Deimantai – pagrindinis šalies ekonominis išteklis, buvo plačiai naudojami nuo 1970 m. Jie išgaunami iš kai kurių didžiausių pasaulyje deimantinių vamzdžių Orapoje ir Letlhakane, į pietus nuo Makgadikgadi dykumų ir ties Jwaneng pietryčių smėlynais. Nuo 1974 m. Selebi-Phikwe mieste prie Motloutse upės buvo kasamas nikelis ir varis. Energijai gaminti anglis kasama Morupule netoli Palapye. Kiti pagrindiniai Botsvanos mineraliniai ištekliai – druska ir sodos pelenai, kurie nuo 1991 metų buvo visiškai sunaudoti Sua rytinėse Makgadikgadi dykumose.

Laikai, kai Afrikos pietinėje ir rytinėje dalyse vyko politiniai neramumai – jau praeitis. Šalys po truputį klesti, stiprėja. Turizmas vystomas jau daugybę metų, ir jei čia būtų nesaugu, turistai iš viso pasaulio čia tikrai nevažiuotų. Afrika – didžiulis žemynas. Tiesa yra ta, kad nesaugu yra tam tikrose miestų dalyse, ypač lūšnynuose. Naktį mieste nepatartina vaikščioti pėsčiomis. Siūloma imti taksi. Reikia žinoti, kuris rajonas saugus, kuris ne. Kadangi miestai kaip turistinės traukos objektai yra silpni, be didelio istorinio palikimo, tad juose turistai nesilanko. Tiesiog nėra ką ten žiūrėti. Visose turistinėse vietose yra saugu. Pagal ekonomikos išsivystymo lygį, geografinę padėtį, saugumą, fauną ir t.t. Afrikos šalys yra labai skirtingos. Keletas skaičių: Pietų Afrikos Respublika yra beveik keturis kartus didesnė nei Vokietija. Namibija už Vokietiją didesnė du kartus. Kenija yra Ispanijos dydžio. Nuo Pietų Afrikos iki Kenijos yra daugiau nei 5000 kilometrų. Nuo Madrido iki Vilniaus 3 500 km. Dėl kalbos problemų taip pat nekils – turistai vyksta į turistinius regionus, kur visi puikiai kalba angliškai. Net ir atokiausiuose kampeliuose vaikai nuo mažens mokykloje mokosi anglų kalbos. Daugumoje šalių anglų kalba yra antra oficiali šalies kalba. Yra genčių, kurios savo vaikų į mokyklą neleidžia, tad angliškai jos nekalba, tačiau šios gentys visada lankomos kartu su gidu, kuris vertėjauja. Daugelyje Afrikos šalių be anglų kalbos populiari ir kita buvusių kolonistų kalba – pvz. vokiečių, portugalų ar prancūzų.

Galvojantiems, kad kelionė į kitą žemyną gali būti nepigi ir reikalauti daug resursų, reikia susitaikyti su mintimi, jog skrendate į kitą pasaulio kraštą. Tikriausiai gana neįtikėtina būtų, jeigu lėktuvo bilietas į abi puses žmogui kainuotų 50 eurų, kaip ir skrendant iš Vilniaus į JAV, taip pat į Pietų Afriką ar Keniją. Tačiau yra įvairių būdų kaip ekonomiškai keliauti Afrikoje. Aišku, kuo daugiau keliauji, tuo brangiau kainuoja. Keliaujant iš vienos vietos į kitą reikia mokėti ne tik už transporto priemonę, tačiau ir už parkus, gidus. Tačiau aktyviai domintis, sekant nuolaidas ir pasiūlymus tikrai galima nukeliauti ir patirti Afrikos grožį be paskolos iš banko, svarbu tikėti ir domėtis, o kai tik pasieksite Afriką, nebus sunku suprasti, kad visa tai daryti tikrai buvo verta.

Atkelta iš 6 psl.

III

Ar man ramu?
Nežinau.
Ar gyvenu?
Nežinau.

Liūnės Sutemos knyga atsiverčia ir atsiverčia vis toje pat vietoje. Ir kuo tas puslapis ypatingas?

Atrodo, jau žinau kuo.

1998 m. rugpjūtis

IV

Jau baigiant maketuoti „Varpus", iš Čikagos atskriejo liūdna žinia: sausio 17-ąją mirė Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatė Liūnė Sutema, ištikima literatūros almanacho autorė ir skaitytoja nuo 1989 metų. Tai – eilutės iš jos paskutinio laiško, kuriame radau ir naujausius kūrinius: „Malonus 'Varpų' redaktoriau, siunčiu 4 eilėraščius, kurie viešai niekur nebuvo pasirodę. Jie 'išblyškę' todėl, kad kompiuterių amžiuje negaliu surasti naujos juostelės rašomai mašinėlei. Viso gražiausio ir geriausio! Z. Katiliškienė".

O ant atsiųstos knygos – poezijos rinktinės „Sugrįžau" – autorės padėka už jai iš Lietuvos atsiųstas knygas: „Tikrai miela ir netikėta staigmena. Širdingas didelis ačiū. Liūnė Sutema. 2012 m. rugpjūtis".

Nusiunčiau poetei naują juostelę. Deja, deja...

Tai – vieni paskutinių, o gal ir paskutiniai Liūnės Sutemos kūriniai, kuriuos išspausdinome „Varpų" 28-ajame numeryje. Visi eilėraščiai – be pavadinimų. Paskutinis iš jų – šis:

Visos raukšlės veide:
tai slaptas dienoraštis –
jis sudegs kartu su manim
ir visom paslaptim,
kurias žino tik Jis
VIENINTELIS –
ir todėl nebijau,
kad savaip gyvenau

2013 m. sausis

Kuršių nerija

Atkelta iš 4 psl.

Pasitraukimo peripetijas, neretai tragiškas, autorius iliustruoja ir konkrečiais pavyzdžiais. Tarkim, žinomą laivo „Wilhelm Gustloff" tragediją minint: „Tarp išgyvenusių šio laivo katastrofoje buvo ir buvęs Juodkrantės mokyklos vadovas (1934–1941) Herbertas Schwarzas su šeima"; ne visad išganingo ir sausumos kelio būta: „Pakeliui mirė ir Nidos kepėjas Reinhardas Blockas kartu su žmona Marie, gim. Jakeit" (p. 52).

Dalis bėgančiųjų grįžo – juos pasivijus ir aplenkus (traiškant kelyje pasipainiojusius) Raudonajai armijai ar tiesiog gimtinei pašaukus, įtikėjus, kad niekur geriau nebus nei savuose namuose… Ne visad buvo pasinaudojama galimybe kurtis TSRS okupacinėje zonoje (VDR) – štai, pasak autoriaus, iš ten buvę Juodkrantės žvejai grįžo Nidon. Iš viso sugrįžėlių į Kuršių neriją būta apie 200 („Prieš prasidedant Antrajam pasauliniam karui Nidoje, Preiloje, Pervalkoje ir Juodkrantėje buvo 1520 gyventojų", p. 65). Deja: „Senieji krašto gyventojai, grįžę iš evakuacijos, savo buvusius namus dažnai rasdavo jau užimtus arba paaiškėdavo, kad jų buvę namai, neretai jų pačių rankomis statyti, naujosios valdžios nutarimais, jiems nebepriklauso" (p. 71).

Greta užsilikėlių ir sugrįžėlių senbuvių Kuršių nerijoje kūrėsi pasieniečiai (pasirodo, ne šiaip kokie – 23-iasis NKVD [KGB pirmtako] pasienio apsaugos būrys. „Apsigyvenę vasarvietės tipo statiniuose ir ieškodami būdų, kaip šildytis, kariškiai nesugalvojo geresnio sprendimo kaip kirsti mišką ir demontuoti medinius ūkinius pastatus", šildytasi „demontuojant nenaudojamus namus" (p. 67). (Čia autorius techninį demontavimo terminą, regis, pasitelkia kaip eufemizmą.)

Pati Kuršių nerija tapo pasienio zona, patekti į ją buvo galima tik su specialiais leidimais. Situacija ne itin pasikeitė ir valdžią iš kariškių perėmus civilinei administracijai (Vykdomieji komitetai, „renkamos" tarybos). 1949 m. kovą Lietuvoje vykdyta trėmimų akcija „Priboj" irgi palietė neriją – nors pagal Klaipėdos miestui priskirtą „kvotą" numatytosios žvejų šeimos galiausiai liko neištremtos, bet ne vienam teko keliauti į Rusijos tolybes; štai viešbučio, kadais besivadinusio „Königin Luise", savininko našlė Gertruda Blode, taip pat ne viena šeima, itin aktyviai siekusi susigrąžinti savo gimtuosius namus. Prieškariu savarankiškais žvejais buvusių senbuvių laukė samdinių likimas žvejų kolūkiuose – su nuleidžiamais žuvies pagavimo planais. Vadovauti žvejų brigadoms senieji vietiniai dar buvo pasitelkiami, o jau kolūkių vadovus partija skyrė iš saviškių.

Autorius mini, kad Nidoje susibūrus daugiau senbuvių, būta kam tęsti konfesinę (t,y. liuteronišką) tradiciją – bet kryžiaus kelius teko nueiti tikintiesiems, kad atgautų teises į savo bažnyčią, barbariškai suniokotą.

Gimtinėje jausdamiesi pašaliečiais – naujakuriams ir iš „plačiosios tėvynės", ir iš „Didžiosios" Lietuvos šeimininkaujant, daugelis senbuvių pasiryžo keltis Vokietijon, kai atsirado nauja galimybė, o tokią sudarė 1958 m. Vokietijos ir TSRS susitarimas (galėjo „repatrijuoti" – toks terminas naudotas, nors autorius dažniausiai tenkinasi „išvykimu" – 1941 m. Vokietijos pilietybę turėję asmenys). Po šios 1958–1960-ųjų bangos Kuršių nerijoje beliko vos keletas vietinių. Bet galime pasidžiaugti, kad „1958 m. susitarimas tapo galimybe išvykti į Vokietiją ir Sibiro tremtiniams. <…> Iš Sibiro tremties į Vokietiją 1958 m. atvyko ir 1949 m. ištremtieji Blodės: našlė Gertruda ir sūnus Gertas" (p. 92).

Trečiame, baigiamajame, knygos skyriuje aptariami „Naujieji nerijos gyventojai pokariu". Dar 1945 m. birželį Maskvoje priimta Lietuvos TSR žuvies pramonės plėtojimo programa nulėmė keletą vajų, kuriais „žvejai" buvo atkeliami iš Baltarusijos, Rusijos, net Vidurinės Azijos ir pan., taip pat iš įvairių Lietuvos rajonų (daugiausia – „ežeringų", pvz., Zarasų); jie vilioti įvairiomis privilegijomis. Pokariniu laikotarpiu nerijoje įsivyravo rusakalbystė – tai liudija ir knygoje pateikiami dokumentų pavyzdžiai (laimei, kaip teko ir kituose šaltiniuose skaityti, netrukus rusakalbiai ėmė ieškotis kur geriau – kėlėsi į Klaipėdą ar Kaliningradą ir pan.). „1951 m. pabaigoje plūstelėjusį persikėlėlių srautą, skirtingai nei pirmųjų pokario metų, sudarė iš esmės vien atvykėliai iš įvairių Lietuvos regionų" (p. 111). Vis dėlto žvejų kolūkių valdybai tekdavo konstatuoti, kad atvykėliai „apie žvejybą supratimo neturi". Žinoma, Kuršių nerijon kėlėsi ir kitų sričių specialistai bei darbininkai – jų reikėjo ir, pavyzdžiui, miškų ūkiui. Dažno (ne tik rusakalbio) naujakurystė būdavo trumpa, tarp „pabėgimo" priežasčių – menkas, nereguliarus prekių pristatymas į maisto parduotuves, prastas susisiekimas su anapus marių esančia Klaipėda ir pan. XX a. 6-ajame dešimtmetyje nebe vilionėmis buvo kviečiama keltis į Kuršių neriją – specialistai atvykdavo pagal paskyrimus (tokią sistemą turėjome visą sovietmetį: iš aukštosios išeidavai su paskyrimu į konkrečią darbovietę).

Pokario pasikeitimų būta kuo įvairiausių – sovietinė ideologija diegta ir simboliniais ženklais, ir materialiomis formomis: štai gatvės pervadinamos, pvz. į Sovetskaja/Tarybų, radosi pirkiosskaityklos (autentiškas jų pavadinimas: izba-čitalnia). Nepaisant šių „kultūringam laisvalaikiui" įkuriamų pirkių, gyvenimo naujovės reiškėsi kiek kitokios. „Alkoholis, apgirtę, triukšmaujantys, vienas kitą įžeidinėjantys ir netgi viešoje vietoje besipešantys žmonės, įskaitant kariškius, apskritai tapo dalykais, kurių pusiasalyje pokariu netrūko" (p. 123).

Palaipsniui Kuršių nerija, pirmiausia Nida, ėmė atgauti kurorto statusą – nors įvažiavimas buvo ribojamas, bet čia savo poilsio namus statė ar kūrė senosiose vilose įvairios didmiesčių organizacijos. „1962 m. sezono metu poilsiautojų skaičius piko dienomis Nidoje jau 4–5 kartus viršijo nuolatinių gyventojų skaičių" (p. 134).

Leidinyje gausu senųjų nuotraukų iš įvairių šaltinių – Klaipėdos apskrities viešosios I. Simonaitytės bibliotekos, Neringos muziejų ir kt. Jos ne tik savaime iliustratyvios, bet ir pristatomos su gana informatyviais parašais, tarsi enciklopedinėmis reziumė. Tarkim, po XX a. 3–4-o dešimtmečių nuotrauka: „Skruzdynė – nuo pustomų smėlynų bėgusių naujakurių gyvenvietė šiauriau senosios Nidos kaimo vietos. Bene pirmieji duomenys apie Skruzdynę istorijos šaltiniuose fiksuojami 1828 m." (p. 27).

Tęsinys kitame numeryje

Kultūros kronika

Spalio 25 dieną Leipcige prasidėjo tarptautinis dokumentinių ir animacinių filmų festivalis „Leipzig DOK". Jame įvyko naujausio Lino Mikutos filmo „Romano vaikystė" pasaulinė premjera. Filmas dalyvauja konkursinėje festivalio programoje pagrindiniam prizui laimėti. Be pagrindinio, šis filmas nominuotas dar keturiems apdovanojimams. „Romano vaikystė" – tai stebimosios poetinės dokumentikos filmas apie vaiko laisvę ir tėvų atsakomybę. Pagrindinis filmo herojus – aštuonmetis berniukas Romanas, gyvenantis socialinės rizikos šeimoje Klaipėdoje, bet turintis du svarbiausius dalykus – visišką laisvę ir tėvų meilę.

Paskelbus nacionalinių kino apdovanojimų „Sidabrinė gervė" nominantus, paaiškėjo, jog į daugiausia statulėlių – 12 iš 17 galimų, pretenduoja Karolio Kaupinio filmas „Nova Lituania". Apdovanojimų ceremonija, planuojama, vyks lapkričio 22 dieną. Į po dvejų metų pertraukos rengiamų apdovanojimų statulėles pretendavo 83 filmai, kurių premjeros vyko nuo 2018 m. balandžio iki 2020 m. rugpjūčio. Atrankos komisija kandidatus rinko iš 36 ilgametražių ir 47 trumpametražių filmų, skaičiuojant pagal žanrą – 48 vaidybinių, 28 dokumentinių ir 7 animacinių. Į antrą konkurso turą patekusieji 40 filmų varžosi dėl 17 „Sidabrinės gervės" nominacijų statulėlių. Be šių, ceremonijoje bus įteiktas „Sidabrinės gervės kiaušinis" už metų geriausią studento darbą, „Vox populi" kategorijos prizas ir „Auksinė gervė", skiriama už gyvenimo nuopelnus.

Kultūros ministerijoje vykusiame Lietuvos mažųjų kultūros sostinių projektų atrankos posėdyje išrinkta dešimt 2021 metų mažųjų kultūros sostinių. Konkursui pateiktas paraiškas vertinusios komisijos sprendimu, 2021 metų Lietuvos mažosiomis kultūros sostinėmis tapo: Alytaus apskrityje – Valkininkai (Varėnos r.), Kauno apskrityje – Krakės (Kėdainių r.), Klaipėdos apskrityje – Barstyčiai (Skuodo r.), Marijampolės apskrityje – Klausučiai (Vilkaviškio r.), Panevėžio apskrityje – Tiltagaliai (Panevėžio r.), Šiaulių apskrityje – Juodeikiai (Joniškio r.), Tauragės apskrityje – Veliuona (Jurbarko r.), Telšių apskrityje – Nevarėnai (Telšių r.), Vilniaus apskrityje – Deltuva (Ukmergės r.), Utenos apskrityje – Vyžuonos (Utenos r.).

MAŽOJI LIETUVOS KULTŪROS